

Muallim Cevdet'in Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Derslerinde Yerel Tarih Uygulamaları*

The Place of Muallim Cevdet in Turkish Education History and His Local History Practices in His Courses

Hasan IŞIK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, hasantarih@yahoo.com

orcid.org/0000-0002-3033-4867

Article Info

Article Type	Research & Theoretical
Received	18.03.2020
Accepted	03.04.2020
DOI	10.17497/tuhed.
Corresponding Author	Hasan IŞIK
Cite	Işık, H. (2020). Muallim Cevdet'in Türk eğitim tarihindeki yeri ve derslerinde yerel tarih uygulamaları. <i>Turkish History Education Journal</i> , 9(1), ss. 189-208. DOI: 10.17497/tuhed.

* Bu çalışmada 10-12 Ekim 2019 tarihinde Bolu'da VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiriden yararlanılmıştır.

Öz: 1883 yılında Bolu'da doğan Muallim Cevdet ilk ve ortaokul eğitimini de Bolu'da tamamlamıştır. Çalışmada ilk olarak Muallim Cevdet'in Bolu yılları araştırılmış ve bu yılları ile ilgili elde edilen bilgilere yer verilmiştir. Bolu'da lise eğitimini tamamladıktan sonra yüksek eğitimini tamamlayacağı İstanbul'a giden Muallim Cevdet, meslek hayatındaki gerek uygulamaları ve çalışmaları gerekse de bıraktığı yazılı eserler ile Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çalışmada ikinci olarak onun Türk eğitim tarihinde bıraktığı izler ele alınmış ve Türk eğitim tarihi açısından onun çalışmalarından örnekler üzerinde durulmuştur. Üçüncü olarak da çalışmada, Muallim Cevdet'in yerel tarihçilik yönüne, bu konuda derslerinde yaptığı uygulamalara değinilmiştir. Burada kendisinin yazılı eserlerinin ve hatıralarının içerik analizi yapılmış, yerel tarih konusuyla ilgili tespit edilen uygulamalarına ve düşüncelerine yer verilmiştir. Çalışmada, Muallim Cevdet'in Türk eğitim tarihine yaptığı katkı ve yerel tarih konusundaki uygulamalarının neler olduğu belirlenmiş, günümüzden çok önce Türkiye'de ilk yerel tarih uygulamalarını yapanlardan biri olarak onun bu yönü vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muallim Cevdet, Bolu, Türk Eğitim Tarihi, Yerel Tarih

Abstract: Muallim Cevdet, who was born in 1883 in Bolu, completed his primary and secondary education in Bolu. Firstly, in the study, it is investigated the years of Muallim Cevdet in Bolu and the data obtained about these conditions are given. Muallim Cevdet, who went to İstanbul to complete his higher education after finishing secondary education in Bolu, has an important place in the history of Turkish education because of both studies and practices in his career and writings. Secondly, in the study, it is dealt with the effect he has in the history of Turkish Education and discoursed on the samples of his studies from the point of Turkish education history. Thirdly, in this study, it is mentioned about the side of his local historian and the practices in his courses in this field. Here, content analysis of his written works and memories has been made and his practices and thoughts on local history have taken place. In the study, the contribution of Muallim Naci to Turkish education history and what practices he had in the field of local history have been identified; it is emphasized that he is the one of those who practiced local history long before the present day.

Keywords: Muallim Cevdet, Bolu, Turkish Education History, Local Historical

Extended Summary

Purpose

The study has three objectives. The first is to emphasize that Muallim Cevdet is an educator from Bolu and to indicate the Bolu process in his life. The second aim is to reveal the studies he has done and his studies in the history of Turkish education and to emphasize his place and importance in this field. A third aim is to reveal his studies and views on local history by studying his life and works. Thus, long before today's local history as one of the first to practice in Turkey aimed his examination of this aspect.

Method

In the research, first of all, research works written about Muallim Cevdet were collected by scanning the compilation method and these works were synthesized for the study. Also, the issue *Yeni Nesil Mecmuası* (the New Generation Magazine), which is a first-hand resource, written in Ottoman Turkish with the content analysis method, was examined.

The article series titled “Memories of Childhood and Teacherhood” published by Muallim Cevdet, published in the seven issues of these issues, was examined. The data obtained from the seven issues including these articles are discussed under the headings of “applications” and “thoughts”. Due to the related publication written in Ottoman Turkish, many synonyms have been identified. The practices and thoughts about these seven local histories are included in the study text as quotations. In addition to this, one that was published in 1919 by Muallim Cevdet in 1925; The four works he wrote in 1928 were also examined from this perspective.

Results and Discussion

The first aim of the research, Muallim Cevdet, was a Bolulu educator and some conclusions were reached about the place of the Bolu process in his life. When the works written about Muallim Cevdet, which has an important place in the history of Turkish education, are examined, it is determined that it is a Bolulu and only one source is included. It is determined that the city of Bolu has an important place in the training of Muallim Cevdet and its first basic education. Muallim Cevdet Elementary School, Middle School, and High School completed in Bolu. By making use of the memories of Muallim Cevdet from Bolu years, information about the schools in Bolu in those years, the lessons learned, and all the teachers who took the lessons can be reached. In terms of Turkish educational history, these sources provide important information about the Ottoman education system at that time based on the example of Bolu. In this respect, it is thought that it is important to consider Bolu years of Muallim Cevdet. In this respect, the study includes many excerpts about this subject. One of the important sources of Cevdet's educational experience is the experiences he had while in Bolu and here. Also, thanks to the information provided by him, it is possible to learn subjects such as what kind of education was given in a region of the Ottoman Empire and what kind of education was given in the school, what books were taught in the lessons. It was concluded that in Bolu, which is the hometown of Muallim Cevdet, there was not enough work done in accordance with his memory and various studies should be done in this regard. It has been stated that today it should not be contented to give a name to a street only in Bolu, but at the same time, a conference should be organized in Bolu, at least regarding its education understanding.

It is believed that Muallim Mehmet Cevdet, the second aim of the research, is a little known for his contributions to the history of Turkish Education. He is someone who has done important work in the field of education and culture of the last century. He trained himself in many subjects and made remarkable determinations and practices especially in education. The variety of work areas also draws attention. He was seen to have a command of Turkish education, Turkish language, history, religion, archiving, ethnography, paleography, pedagogy, folklore. It also included important studies in these fields in terms of Turkish educational history. Besides, he knew Arabic, Persian, German, Russian and French and followed the publications of these languages. He went to Europe and Russia especially in the last period of the Ottoman Empire and observed the developments in the field of education in its own place and took part in some studies. He has acquired new information on pedagogy and, as a result of his observations, made important determinations on how to adapt the

education approaches in Europe to the Ottoman education system instead of one-to-one. In addition, the results obtained by comparing the impressions between the schools abroad and the madrasahs whose republic period has been closed are remarkable in terms of the history of Turkish education. Memories of Muallim Cevdet in his writings and narratives about the educational features of the period are also important data for the history of Turkish education. He made important contributions to this field, especially comparing Ottoman madrasahs, madrasahs and schools, the status of pedagogy in Europe, educational thoughts and education systems, Katip Çelebi, his work on subjects covered by Turkish education history, and archiving documents related to education. However, it is thought that Muallim Cevdet was not given due importance in the history of Turkish education in terms of what they left and did as a result of the examination and that the researches about it were not sufficiently done.

He heard about the sale of archive documents to Bulgaria in 1931, and remained silent and contacted the rulers of the period to prevent the sending of these documents and to take them back. In this respect, it can be said that it has a very important place in the history of Turkish Education.

Looking at the local history studies of Muallim Cevdet, the third aim of the study, Muallim Cevdet has seen first work about local history in Turkey. In particular, the travel and observation technique which has an important place in local history applications is applied by Muallim Cevdet for the first time in Turkey. In addition, museum studies and his thoughts on this subject with his students were also found important within the framework of local history studies. He has given research papers to students about local history and has done various studies on this subject. Today, it is seen that Muallim Cevdet applied the principle of "evaluation of the trip in the class after the trip" which is a principle related to the local history approach. Accordingly, it can be concluded that Muallim Cevdet has today's understanding of local history. Again, he introduced the interdisciplinary approach, one of the modern educational approaches, through local history studies. In this way, he brought up the principle that local history practices are suitable for interdisciplinary education. Especially for Muallim Cevdet's local history practices, Istanbul served as a laboratory. As a result of the accumulation gained with the impressions and experiences of European years, it was thought that he focused on local history practices.

Giriş

Bolu'nun yetiştirdiği değerli eğitimci ve düşünce adamlarından birisi olan Muallim Mehmet Cevdet İnançalp'ın, hak ettiğine göre az tanınan birisi olduğu düşünülmektedir. O, geçen yüzyılda eğitim ve kültür alanında önemli çalışmalar yapmış birisidir. Kendisini birçok konuda yetiştirmiş, özellikle eğitim konusunda dikkate değer tespitlerde ve uygulamalarda bulunmuştur. Muallim Cevdet, eğitim, Türk dili, tarih, din, arşivcilik, etnografya, paleografya, pedagoji, folklor konularına vâkıf birisi olduğu gibi bu konularda basılmış değerli kitapları ve

makaleleri bulunmaktadır. Arapça, Farsça, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerini biliyordu (Ertem, 1981: 386; Ata, 1996: 15; Bayraktar, 2006, 390).

Mehmet Cevdet İnalçalp, muallimliği dolayısıyla “muallim” lakabıyla tanınmıştır. Hatta bu lakap onun isminin de önüne geçmiştir. Binlerce öğrenci yetiştirmiş, birçok kitap ve makaleler yazmış, ardında on bin cildin üzerinde kitap bırakmıştır. Ömrünü kitaplara vakfeden ayaklı bir kütüphanedir. Tarihine ve milli değerlere sahip çıkan bir vatan sevdalısıdır. Türk arşivciliğinin temellerini atmış bir hamiyetperverdir (Soydemir, 2014). Onu tanıyanlarca daha çok sahip olduğu kitapları ve bu kitapları ölmeden önce Belediye Kütüphanesi'ne (İBB Atatürk Kitaplığı) bağışlaması ile yaptığı hizmetle bilinmektedir.

Muallim Cevdet'in hayatının ilk dönemi olan Bolu'da geçen yıllarına kısaca değinilecek olursa; Asıl adı Mehmet Cevdet olan Muallim Cevdet 7 Mayıs 1883'te Bolu'da dünyaya gelmiştir. Aslen Rumelili olan ailesi, 93 Harbi'nden sonra Niş'ten Bolu'ya göçmüş ve Muallim Cevdet burada doğmuş ve ilk ve ortaokul eğitimini de Bolu'da tamamlamıştır. Daha sonra Mehmet Cevdet'in hayatında yeni bir dönem olan İstanbul hayatı başlayacaktır. Burada 1900 yılında Dârülfünun Hukuk Mektebi'ne girmiştir. Babasının rahatsızlığı üzerine, öğrencilerine 1 altın lira aylık veren Darü'l-Muallimîn-i Âliye'nin (Erkek Öğretmen Okulu) Edebiyat bölümüne kaydolmuştur. Bu yüzden Hukuk tahsilini ikinci sınıfın ortasında bırakmak zorunda kalmıştır. Hatıralarında bu konuyu şöyle anlatmıştır: “İstanbul'da, Mekteb-i Hukukun ikinci sınıfı imtihana yakın terk ettim. Dârülmualimîne hasrı mesa'i etmek lüzum ve mecburi aleninde kaldım. Ma'mafih ettiğim istifade çoktur (Cevdet, 1921e: 5)”¹. Edebiyat bölümüne geçmesine rağmen hukuka olan ilgisini sürdürdüğünü de şu şekilde ifade etmiştir: “Hukuka olan merakım devam etti. Hukuk diplomasına sahip olamadıysam da ders notlarını sonuna kadar takip ederek, tam bir hukuk bilgisi kazandım” (Cevdet, 1978:8) demiştir. Aynı yıllarda Bayezid Camii'ndeki Arapça derslerini takip etmiş, kendi gayretiyle Farsça, Fransızca ve Almanca da öğrenmiştir.

Muallim Cevdet, Dârülmualim-i Aliye'den mezun olduktan sonra Darüşşafaka'da Arapça ve Türkçe öğretmeni olmuştur. Robert Koleji ve Şemsülmekâtip gibi özel okullarda öğretmenlik yapmıştır. Robert Koleji'nde öğretmenlik yaptığı sırada, Türk ve Müslüman öğrencilerin kiliseye götürülerek dini ayinlerin ve duaların öğretilmesine karşı çıkmıştır. Müslüman öğrencilerin kiliseye gitmesine mâni olmuştur. Onlara dini, ahlaki ve tarihi dersler vermiştir. Daha sonra Türkçe öğretim yapacak okullar açmaya teşebbüs eden Bakü İslam Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'nden görevli talep etmesi üzerine 1907'de Bakü'ye gidip 13 ay orada kalmıştır. Bakü'de kurulmasına ön ayak olduğu Âzerbaycan halkının eğitiminde ve uyanışında önemli rol oynayan 'Füyuzat' adlı öğretmen okulunda müdürlük ve hocalık yapmıştır. Yetiştirdiği öğrenciler Azerbaycan Türklüğünün uyanışında önemli rol oynamışlardır (Cevdet, 1918: 5; Ergin, 1937: 10, 104; Ata, 1996: 15; Büyükçoşkun, 1997: 203; Ercilasun, 2003: 36; Sayar, 2005: 313; Durmaz ve Rzayeva, 2010: 31-32; Soydemir, 2014). “Azerbaycan'da

¹ Muallim Cevdet'in “Çocukluk ve Hocalık Hatıraları” başlıklı yazı dizisi Hicri 1337 miladi 1921 yılında *Yeni Nesil Mecmuası* adlı dergide 9 ayrı sayısında yayınlanan bir yazı dizisidir. Aynı yıl farklı sayılarda yayımlanan bu yazı dizisinin karışmaması adına metin sonu kaynakça ile uyumlu bir şekilde a, b,c... şeklinde alfabetik sırayla atıfta bulunulmuştur.

büyük tesir bırakmış olan Mehmet Cevdet'in, milli şuurun uyanmasında ve Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi'nin birbirine yakınlaşmasında önemli katkıları olmuştur" (Durmaz ve Rzayeva, 2010: 24).

Muallim Cevdet'in hayatının Bakü kısmının, Rusya etkisi sonrası Kırım'da bir aydınlanma döneminin başlamasına sebep olan, Türkçülük faaliyetlerinin öncülüğünü yapan Gaspıralı İsmail Bey'in dönemine denk gelmiş olması da dikkat çekicidir. Gaspıralı İsmail'in Kırım Türklerinin milli bilinçlerini kazanması için çeşitli yayınlar çıkararak ceditcilik" (yenilikçilik) fikrini işlediği, 5000'e yakın sayıya ulaşan Usul-u Cedid adını verdiği okullar ile Türk memleketlerinde milli şuuruna sahip yeni bir neslin yetişmesine vesile olduğu bir dönemde (1883-1914), Muallim Cevdet'in de Bakü'ye gidip bu okulun açılmasında yer alması dikkat çekici bir unsurdur. Gerçi Muallim Cevdet'in Bakü serüveni kısa sürmüştür ama o, Bakü'de milli bir bilinç oluşmasına katkıda bulunmuştur. O, sadece kuruluş çalışmalarında bulunduğu, müdürlüğünü yaptığı ve dersler verdiği okuldaki faaliyetleri ile yetinmemiş, bunun dışında bütün Azerbaycan Türklerine yönelik çalışmalarda da bulunmuştur. Muallim Cevdet'in Bakü'deki faaliyetleri ve yetiştirdiği öğrencilerin buradaki Türklerin uyanışında büyük etkisi olmuştur. Bu açıdan da Cevdet'in buradaki faaliyetlerinin, Gaspıralı İsmail Bey'in Türk dünyasının kurtuluş reçetesi olarak sembolleştirdiği "dilde, fikirde, işte birlik" şiarına yönelik faaliyetlerini destekler nitelikte bulunduğu söylenebilir.

Rusça öğrenen Muallim Cevdet, Moskova'ya gitmiş, ünlü yazar Tolstoy ve ünlü Türkolog Barthold ile görüşmüştür. Barthold ile görüşmesinde Barthold'un gösterdiği bir vakfiyenin girift yerlerini halletmişti (Ergin, 1937: 104). Barthold ile Moskova'da başlayan tanışıklığına daha sonrada sürdürmüştür. Ayrıca Ünlü Türkiyatçı Barthold hakkında 1923'te Muallimler Mecmuası'nda "Rus Müsteşiriki Barthold Cenapları ve Türkiyyat (Cevdet, 1978: 172)" başlıklı da biz yazı kaleme almış ve Barthold'un Türk tarihi ile ilgili çalışmalarına, diğer konu ile ilgili yapılan çalışmalar ile karşılaştırmalar yaparak yer vermiştir. Ayrıca Bakü'de bulunduğu yıllarda kendisinin tespit ettiği Türkiyat üzerine çalışmalara da yer vermiştir. Bu arada Cevdet'in Âzerbaycan Türkleri üzerindeki etkili faaliyetleri Rus Hükümeti'nin dikkatini çekmiş ve Rusların baskısı sonucunda 1908'de İstanbul'a öğretmenlik görevine dönmek zorunda kalmıştır. Ancak öğrenmeye olan aşkı onu bu defa Avrupa'ya sevk etmiştir (Ergin, 1937: 102, Büyükçoşkun, 1997: 204; Ata, 1997:42; Sayar, 2005: 313-314). Aslında Muallim Cevdet'in bu yeni yolculuğu, özellikle pedagoji konusunda birçok yeni bilgi edinmesi ve Avrupa'nın eğitimle ilgili uygulamalarını yerinde görmesi için de önemli bir başlangıç olmuştur.

Kendi imkânlarıyla 1909 yılında gittiği Avrupa seyahatinde Cenevre'de pedagoji bölümünde çocuk terbiyesi derslerine katılmıştır. Ardından dört ay kalacağı Paris'e geçmiş College de France'ta pedagoji, tarih ve felsefe konularında verilen ders ve konferanslara katılmıştır. Paris'te sosyolog Emile Durkheim'in konferanslarını da takip etmeye çalışmıştır. Paris dönemi hatıraları ile ilgili şunları ifade etmiştir (Cevdet, 1921e):

Paris'teyken bugün Ziraat Nezareti haşerat ilimler uzmanı Süreyya Bey ile beraber bir apartmanda kaldık. Paris'te tam 4 ay kaldım. Öteden beri eğitim, tarih ve felsefe konularına merakım olduğu için bu konularda verilen ders ve sohbetleri katiyen takip etmeye çalışırdım. Durkheim'in verdiği terbiye ve ictimaiyyat derslerini yalnız bir defa ve kalabalık salonun uzak bir köşesinden güç dinleyebildim. Onun dersi, Sorbon ve

Dârümuallimîn Aliye öğrencilerine yönelikti. Kartsız kimseyi dershaneye kabul etmiyorlardı. Bir hile ile bir kere girebildim. Diğer müderrislerin dersleri umuma açıktı. Durkeim'in terbiye ve ictimaiyyat notlarını hep dışarıdan takip etmek zorunda kaldım (s. 5).

Burada ayrıca Henry Bergson'un derslerinden faydalanmıştır. Yurtdışında aldığı dersler ve katıldığı konferanslar vb. ile ilgili paylaştığı hatıralarında konuyla ilgili şunları da dile getirmiştir (Cevdet, 1921e):

Şarkiyatçı Vanberham'ın notlarından aldığım bilgileri minnet duyarak zikrederim. Viktorya salonunda şark ve garp felsefesi üzerine verilen serbest sohbetlerinin zevkiyle hala sarhoşum. Beni bu salonlarda en çok etkileyen, projeksiyonlu sunumlarla Nice (Nietzsche), (William) James, (Henri) Bergson felsefelerinin ana hatlarına ve dünyada meydana getirdikleri tesirin sebeplerine dair genel olarak sunum yapmak üzere Paris'ten, Londra'dan, İtalya'dan, Almanya'dan İsviçre'nin muhtelif yerlerinden özel olarak bu iş için çağrılmış ulemanın hitabetleridir (s. 5).

Avrupa gezisi sırasında Fransızcasını da ilerletmiştir. Bundan başka Cevdet, Zürih, Berlin, Leipzig, Viyana, Niş, Üsküp ve Selanik'e gitmiş, eğitim kurumlarını incelemiştir. Belçika'dan gönderdiği ve Ümmet dergisinde yayımlanan makalelerinde İngilizlerin ve Fransızların eğitim anlayışlarını incelemiş ve mukayese etmiştir.

Muallim Cevdet, 1910 yılı sonlarına doğru İstanbul'a dönmüştür. Paris'te iken tanıştığı Dârümuallimîn müdürü Sâti Bey'in vesilesi ile 1925 yılına kadar çalışacağı Dârümuallimîn'de fenn-i terbiye, sarf ve nahiv, malumat-ı medeniyye ve içtimaiyye dersleri vermiş, 1925 yılında ise İstanbul Erkek Lisesi din dersleri öğretmenliğine atanmıştır. Aslında bu çalışmaya konu olan Muallim Cevdet'in derslerinde yerel tarih uygulamaları da bir nevi bu dönemden sonra göze çarpmaktadır. Bu dönemdeki öğretmenlik yıllarında sık olarak öğrencileri ile beraber İstanbul'un çeşitli yerlerinde yerel tarih çalışmalarında bulunmuştur. 1910-1931 yılları arasında İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Sürekli görevlendirildiği okullar ve görevi değişen Muallim Cevdet'in bu değişiklikler ve maaşındaki eksiltme ve çoğaltmalar büyük bir üzüntü yaratmıştır. Ama bir taraftan da Mehmet Cevdet'in Muallim Cevdet olarak şöhret bulması bu yıllardaki görevinden dolayıdır. 1931'de de sağlığının bozulması yüzünden öğretmenlikten ayrılmıştır (Ergin, 1937:59; Sayar, 2005: 313-314; Ertem, 1981: 387).

Öğretmenlik mesleği ile geçirdiği yıllarında edindiği tecrübelerini anlattığı anılarında şunları dile getirmiştir (Cevdet, 1921c):

17 seneyi geçen hayat tedrisatımda Ankara, Kastamonu, Bolu, Düzce, Gerede, Ereğli, Selanik, Üsküp'te mektep muallimleriyle fazla alakadar olmak fırsatlarına malik oldum. Çünkü bu şehirlerde belli bir süre kaldım. Bundan başka Daru'l Muallimin'de 22 yıldır yetiştirdiğim ibtidai ve tâli muallimlerinin hiç değilse 200'üyle münasebetim mevcuttur. İstanbul mekteplerine gelince hemen her yerinde bir ikişer tanıdığım bulunmaktadır (s.3)

Görüldüğü üzere Cevdet, hayatının neredeyse çoğunu ülkenin farklı illerinde eğitim üzerine yaptığı çalışmalarla ve öğretmenler ile iç içe bir hayat sürmüştür.

Öğretme aşkı her kesime karşı devam etmiştir. Bu entelektüel kişilik, 1908'de Bakü'den döndükten sonra Rumelihisarı'na yerleşmiş ve burada Rumelihisarı hamallarına her gece tarihî ve dînî konferanslar vermeye başlamıştır (Ergin, 1937: 13). Bu ve buna benzer yaklaşımlar ile her sınıftan insan ile iletişim halinde olmuş, bildiklerini, inandıklarını daima etrafındaki insanlara anlatmaya, öğretmeye çalışmıştır. Aslında onun öğretmenlik yönü sadece sınıfa girdiğinde öğrencileri ile değil etrafındaki bütün insanlara yönelik olduğu da görülmektedir. Yani onun muallimliği aslında sınıf ve okul dışına taşmış bir muallimliklidir. Muallim sıfatının isminin önüne geçtiği rahat bir şekilde ifade edilebilir.

Onun yine en öne çıkan yönlerinden birisi de hiç şüphesiz arşivcilik yönüdür. Muallim Cevdet'in en önemli hizmetlerinden birisi de Türk arşivinin temelini atılmasına yaptığı katkıdır. "Osmanlı Türklerine ait vesikaların kıymetini Cevdet kadar bilen ve takdir eden az bulunur. İstanbul Defterdarlığı 1931 yılında Maliye Evrak Hazinesi'ndeki belgeleri resmi işleme yaramadıkları gerekçesiyle okkası üç kuruş on paradan Bulgaristan'a satar. Bulgaristan'a satılan arşiv malzemeleri Sultanahmet'ten trene yüklenmek üzere Sirkeci'ye götürülür. Olaydan haberdar olunca panik halinde Sultanahmet meydanına koşan Cevdet, bu asırlık belgelerin yüklenmesi sırasında etrafa dökülenleri toplayan çocuklardan beş kuruşa birkaç evrak alır. İncelendiğinde kıymetli oldukları anlaşılan belgeler hakkında açıklamaları da içeren bir mektubu İsmet İnönü'ye yollar. Muallim Cevdet, Başvekil İnönü'ye arka arkaya mektuplar yazar (Cevdet, 1978:13; Ergin, 1937: 106, 119; Ata, 1996: 15)." Bunun üzerine evrak satışı durdurulur (Cevdet, 1978: 13; Büyükcoşkun, 1994, 11). "Fakat 200 balya evrak bu arada satılmış gitmiştir. M. Cevdet sabırla bunların geri iadesi için teşebbüslerde bulunur. Fakat satılan evrak ancak iki yıl sonra ve 51 balya olarak geri gelir" (Cevdet, 1978: 13; Ergin, 1937: 127). Muallim Cevdet konuyla ilgili hatıralarında Bulgaristan'da kalan ve gönderilen evraklar üzerinde tespitlerini şöyle dile getirmiştir:

Geçen iki sene zarfında Bulgarlar, Viyana'dan getirttikleri şarkiyatçı Kraelitz'e evrakı tasnif ettirerek; ilim, tarih ve Bulgaristan ile ilgili olanları ayırttılar. Bunlardan bir kısmı, o zaman gazetelerin yazdığına göre; kırk milyon leva karşılığında Vatikan hükümetine satılmış; evrakın posasını teşkil eden elli bir çuvallık kısmı da bize iade edilmiştir (Cevdet, 1978, s.14).

Muallim Cevdet'in daha sonraki gayretleri sonucunda da bütün arşiv belgeleri 1935'te hükümetin çıkardığı bir nizamname ile koruma altına alınmıştır (Sayar, 2005:314). Aslında Muallim Cevdet, Türk milletinin hafızasında yer etmiş ve konu her açıldığında milletin hayıflanmasına sebep olmuş olan "Bulgaristan'a Osmanlı arşiv belgelerinin satılması" olayının bu yönüyle de bir kahramanıdır. Hafızalarda hep bu evrakların Bulgaristan'a satıldı bilgisi yer almıştır. Hâlbuki Muallim Cevdet daha bu olayın yaşandığı dönemde bunu engellemek için büyük bir mücadeleye giren birisidir. Her ne kadar girişimlerinde kısmen başarıya ulaşmış olsa da bu kişi yaptıklarıyla millet hafızasında pek bilinmez. Bu nedenle de Muallim Cevdet'in bu yönünün de millet hafızası olan tarihe derin bir not olarak düşülmesi gerekmektedir.

İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafla Bulgaristan'a satılan arşiv belgeleri konusunu gündeme getirince 1932'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla onun başkanlığında evrak tasnif heyeti olan "Resmi ve Tarihi Evrak Tasnif Heyeti" oluşturuldu. O, bu sırada ayrıca Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti'nde de üye idi. "Fakat Muallim Cevdet hastalığının artması üzerine 15 Nisan

1935'te bu görevinden istifa etti. Bir ara İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Heyeti reisliğini yürüttü” (Cevdet, 1978: 14). “Ayrıca Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan kitap, harita ve krokileri inceleyen bir komisyonda görev aldıysa da hastalığı görevlerini yapmasına engel oldu. 3 Aralık 1935'te vefat etmiştir. Vasiyeti gereği Edirnekapı Mezarlığı'nda Babanzade Ahmed Naim'in yanına defnedildi” (Ergin, 1937: 69; Sayar, 2005: 313-314). “Ölümü için Ahmet Remzi Akyürek, "Bir mübeşşir geldi tarihin dedi/ Etti Cevdet Cennet-i Me'va'yı câ” beytini tarih düşürmüştür. 1970 yılında çevre yolunun açılması sırasında kabri Edirnekapı Şehitliği'ne nakledilmiştir” (Sayar, 2005: 313-314).

Çalışmanın üç amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Muallim Cevdet'in Bolulu bir eğitimci olduğuna vurgu yapmak ve onun hayatında Bolu sürecini belirtmektir. İkinci amaç yapmış olduğu çalışmalar ile Türk eğitim tarihindeki çalışmalarını ortaya koymak ve onun bu alandaki yeri ve önemini vurgulamaktır. Üçüncü bir amaçta onun hayatının ve eserlerinin inceleyerek yerel tarih konusunda derslerinde yaptığı çalışmaları ve görüşlerini ortaya koymaktır. Böylece günümüzden çok önce Türkiye'de ilk yerel tarih uygulamalarını yapanlardan biri olarak onun bu yönünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmada, öncelikle tarama derleme yöntemi ile Muallim Cevdet ile ilgili yazılmış araştırma eserleri toplanmış ve çalışmanın amaçları doğrultusunda bu eserler incelenmiştir. Bunun yanında içerik analizi yöntemi ile kendisinin Osmanlıca Türkçesi ile kaleme aldığı birinci el kaynak niteliğindeki Yeni Nesil Mecmuası'nın 1921 yılına ait dergi sayıları incelenmiştir. Bu derginin yedi sayısında yayımlanan Muallim Cevdet'in “Çocukluk ve Hocalık Hatıraları” başlıklı yazı dizisi belirlenmiştir. Bu yazıların yer aldığı yedi sayıdan elde edilen veriler “uygulamalar” ve “düşünceler” başlıkları altında ele alınmıştır. İlgili yayın Osmanlı Türkçesinde yazılması nedeniyle birçok eşanlamlı ifadeler tespit edilmiştir. Bu yedi sayıda yerel tarih ile ilgili tespit edilen uygulamalar ve düşüncelere çalışma metni içerisinde alıntılar şeklinde yer verilmiş. Bunun yanında Muallim Cevdet'in 1919 yılında yayınlan bir, 1925'te kaleme aldığı bir; 1928'de kaleme aldığı dört eseri de bu açıdan incelenmiştir. İlgili literatür üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular “Muallim Cevdet'in Hayatında Bolu Süreci”, “Muallim Cevdet'in Türk Eğitim Tarihinde Yeri ve Önemi”, “Muallim Cevdet'in Derslerinde Yerel Tarih Uygulamaları” olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

Muallim Cevdet'in Hayatında Bolu Süreci

Muallim Cevdet'in ölümünden sonra arkasından yazılanlar incelendiğinde, onun Bolulu olduğunu vurgulayan sadece Ziyaettin Fahri Findıkoğlu'dur (Ata, 1997: 42). Bu açıdan Muallim

Cevdet'in Bolulu bir mütefekkir ve özellikle eğitim konusunda bir dava adamı olduğunun burada belirtilmesi önemli görülmüştür.

Babası Evkaf Memuru Mehmet Said Efendi'dir. Kendi hatıralarına bakıldığında kendisinin yetişmesinde babasının çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bir hatırasında babasının "Fenalık eden kendi çekmezse torunları çeker" (Cevdet, 1921a: 4) sözünden etkilendiğini ve babasının bu ifadesinin kulağına küpe olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca babasının hayatındaki yeri ile ilgili şu hatırası da dikkat çekicidir (Cevdet, 1921d):

Okuduğum mektebin resmi tarih derslerinden yüzde seksen zevk alamamışımdır. Hala babamın tarih ve coğrafya derslerini yoklarken öğrettiği şeyleri şöyle düşünüyorum da o olmasaymış büyük ihtimal bambaşka bir adam olurmuşum. Merhum, mektep kitaplarımızı hiç beğenmezdi. Bu kitapları, çocuğun muhtaç olduğu zevkten ve sadelikten mahrum bulurdu. Mesela 'Kan Kalası?' efsanesinde yer alan tasvirlerden tarih derslerimizde eser görmüyordu. 'Bunlar çok sönük, çok cansız şeyler, muharebe, padişahın tahta çıkışı gibi konular böyle anlatılmaz, bu tarihi olay çocuklara böyle kötü bir ifadeyle mi anlatılmalı?' derdi. Ne kadarda haklıydı (s. 3).

Muallim Cevdet, ilkokulu, ortaokulu ve İdadiyi o zamanlar Kastamonu'nun bir sancağı olan Bolu'da tamamlamıştır. O, öğrenim gördüğü Bolu İdadisi'nden 10 Eylül 1899 tarihinde mezun olmuştur. Cevdet, hatıralarında o yıllarda Bolu'da okuduğu okullarda aldığı derslere, dersleri aldığı bütün hocalarına tek tek yer vermiştir (Bkz: Cevdet, 1921e: 5). Bu bilgi Bolu'nun eğitim tarihi açısından da faydalı bir paylaşım olarak düşünülebilir.

Hatıralarına yer verdiği yazılarında Bolu yılları ile ilgili anılarını da anlatmıştır. Bolu'da eğitim görürken derslerle ilgili anılarında, Arap harflerini öğrenirken ayn harfi ile ilgili şöyle bir hatırasına yer vermiştir. "Alfabe dersinde en çok hoşuna giden harf ayn harfiymiş. Hocası bu harfin ağzı açık insanlara benzediğini söylemiş. Bunun üzerine mahallesinde daima ağzı açık ve yayık gibi olan yaşlı bir adam aklına gelmiş" (Cevdet, 1921a: 4). Burada aslında ezber yöntemini eleştiren Cevdet, öğretmenin bir benzetişim ile konunun daha iyi akılda tutulmasının sağlandığının örneğini vermiştir. Hatta yine o hatıralarında aynı konu ile ilgili olarak şunu da dile getirmiştir. "Bakü'de öğretmenlik yaparken, Osmanlı Türkçesi dersine giriyormuş. Sıra ayn harfine gelince çocuklar Cevdet'e, "Efendim, Mirza Ayn buradadır" demişler. Meğerki çocuklar bir arkadaşlarının halini geveze ve ağzı yayık olduğu için ayn harfine benzetmişler. Bunun üzerine Cevdet hem çocuğu rencide etmemek hem de alaycı çocukların alayını engellemek için 'bu harf bir şahine, benzetilemez mi?' diyerek işin içindeki acı laf çarpma olayını gülünecek bir eğlenceye çevirmeye çalışmıştır" (Cevdet, 1921a: 4). Bolu yılları ile ilgili olarak Cevdet, çocukluğunda hayvanat resimlerine düşkün olduğunu, ama resim öğretmenin yüzünden resimden soğuduğunu da belirtmiştir (Cevdet, 1921f: 3). Bolu yılları ile ilgili yer verdiği bir anısında da (Cevdet, 1921a);

1890'lı yıllarda Bolu'da çocukken komşusunun bahçesine girip onun tulumlarını delmiş. Aradan 30 yıl geçtikten sonra aynı şekilde yaşadığı mahallenin çocukları onun bahçesine girerek Cevdet'in tulumlarını delmişler. Yakalanan çocukların dövülmesini engelleyerek, zamanında kendisinin de aynı hatayı yaptığını anlatarak bu çocuklara yapılan şeyin yanlış olduğunu güzel bir dille anlatmayı tercih etmiş (s. 4).

Burada da görüldüğü üzere Cevdet'in anılarının ve tecrübelerinin kaynaklarından birisi de Bolu ve burada iken geçirdiği eğitim yıllarıdır.

Mualim Cevdet'in "Yeni Nesil" adlı mecmuada çocukluk ve öğretmenlik anılarını (Cevdet, 1921) anlattığı yazılarında bahsettiği Bolu ibtidâî, rüştiye ve idadisindeki eğitim ve öğretimi, hangi öğretmenlerden ne şekilde yararlandığı ile ilgili anlatıları da Türk eğitim tarihi açısından da yararlı konulardır. Bu şekilde o yıllarda Osmanlının bir bölgesinde idadi ve rüştiyelerde ne şekilde bir eğitim verildiğini, derslerde okutulan kitapların neler olduğu gibi konuların öğrenilmesine imkân bulunabilmektedir. Örneğin "anılarında dönemin ilköğretim düzeyinde okutulan ders kitaplarının çocuğun zihinsel gelişim düzeyine uygun bulmadığını belirtmektedir. Muallim Cevdet, çocuk ruhuna uygun olmayan her şey onun nazarında hiçtir, anlayışı ile çocuğa göreli eğitim anlayışının savunucusu olmuş bir eğitimcidir" (Ata, 1997: 43). Cevdet'in hatıralarında ezberle dayalı eğitimin zorluğundan ve yine çocukların seviyesine inilerek eğitim verilmesinin gerekliliğinden bahsettiğini görüyoruz. Muallim Cevdet çocukluğunda hocasının kendisine hesap dersini ne kadar çok sevdiğinden bahsederken Kur'an-ı Kerim dersinden de ne kadar zorlandığını belirtmiştir. Cevdet'e göre, 8-9 yaşındaki çocuktan Karabaş tecvidinin ezberlenmesinin istenmesi ve öğretmenin oluşturduğu korku tesiriyle zorla ezberleyebildiğini, fakat tecvid kaidelerine muvaffak olamadığını belirtmektedir. Burada bu dersi veren öğretmenlerin yaşa göre dersin şeklini değiştirmenin nasıl olacağını bilemediklerini vurgulamıştır. Burada ayrıca "Mamafih dile kolay gelen bu düsturların icrası, herhangi bir ders muhataplarının seviyesine göre renkten renge sokmak meselesi bugünde herkesin uhdesinden geleceği bir şey değildir" (Cevdet, 1921b: 3) şeklinde bu işin zorluğuna da değinmiştir.

Muallim Cevdet'in Bolu'da eğitim aldığı okullar ile ilgili hatıraları o dönemde okullarda okutulan derslerin ve ders materyallerinin Bolu örneği üzerinden öğrenilmesi adına önemli verilerdir. Örneğin derslerde kullanılan ders kitapları ile ilgili şu anısı dikkat çekicidir: "Cevdet kendi çocukluğunda alfabe dersinde okutulan Selim Sabit Efendi'nin (daha sonra hocası olmuştur) kitabından bahsetmektedir. Bu kitapta hiç resim olmadığını, özellikle farklı milletlerden, ülkelerden ve kıtalardan bahsedilirken hiçbir şey anlamadığını ifade etmektedir" (Cevdet, 1921b: 3). Muallim Cevdet'in hatıralarında, Bolu yıllarındaki bu tecrübelerinden ders çıkarttığı, kendisinin öğretmenlik yıllarında derslerini daha eğlenceli hale getirmek için resim vb. birçok yöntem kullandığı görülmektedir (Cevdet, 1921b: 3).

Muallim Cevdet'in Türk Eğitim Tarihinde Yeri ve Önemi

Muallim Cevdet'in Rus, Avrupa ve Balkan ülkelerine yaptığı ziyaretler sonucu, eğitim ile ilgili izlenimlerini ve tecrübelerini makaleler ile yayımlaması, o dönem İngilizlerin ve Fransızların eğitim anlayışlarını incelemesi ve mukayese etmesi Türk eğitim tarihi açısından önemli bir çalışmadır. Cevdet, yurtdışı tecrübesi sırasında incelediği eğitim sistemlerinin Türkiye şartlarına göre nasıl uygulanabileceğini makalelerinde anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca o dönem Rus ve Avrupa sistemlerini aktarmış olması ve bu sistemlerin Türkiye'de uygulanabilirliği üzerine yazdıkları Türk eğitim tarihi açısından dikkate değer çalışmalardır.

Cevdet, "Hayati İhtiyaçlar Karşısında Medrese ve Mektep" başlıklı 1930 yılında kaleme aldığı makalesinde (Cevdet: 1978: 21) yurtdışı izlenimleri ile kapatılan medreseler arasında

yaptığı karşılaştırma ile ortaya koyduğu tespitler de Türk eğitim tarihi açısından dikkat çekicidir. O, Osmanlı medreselerinin bu hale gelmesinin sebebi olarak Osmanlı bürokrasisi gördüğünü, yurt dışında yaptığı şu tespitlerle karşılaştırarak dile getirmiştir (Cevdet: 1978):

Medreseleri son yüz sene kasten ihmal eden, ıslah etmeyen, hatta Avrupa kriterlerine uygun birkaç özelliğini dahi imha eden Osmanlı hükümet bürokrasisine karşı eleştirilerimin dayanakları şunlardır:

- Yirmi iki sene evvel Rusya'da bir mektep idaresine talihin bendenizi sevk edişi ve o vesileyle Kafkasya, İran, Türkistan ve Volga Boyu medreseleri mensuplarıyla Bakü'de temasım, Rusya'nın diğer kısımlarında seyahatimin olması,
- İsviçre'de kalışım,
- Beyrut papazlarının ve Alman şarkiyatçılarının ilmi tecrübelerine dayanan yeni usullerinden istifadeyle Arapça, Farsça 'ya alışkanlık kazanışım,
- Bütün Avrupa'da ruhani medreselerin bugün dahi resmi mekteplerle ve diğer ilim ocaklarıyla rekabet edercesine kudret gösterdiğine muttali oluşum,
- İsviçre'nin ve İngiltere'de Oxford ve Cambridge Üniversitelerinin eski medrese hayat ve sistemini bozmadan tamamıyla asrî tekâmüle eriştiklerini muhtelif şahitler ve eserler delâletiyle anlayışım (s. 27-28).

Buradan hareketle Muallim Cevdet'in medreselerin Osmanlı'nın son dönemindeki ihmal edilmesi yerine Avrupa'da Oxford ve Cambridge Üniversiteleri örneğinde olduğu gibi geliştirilerek, güncellenerek devam ettirilmemesine hayıflandığı söylenebilir. Hatta o, bu konuda "Bu durum, bende Osmanlı hükümeti bürokrasisine karşı büyük nefret uyandırmıştır" (Cevdet, 1978: 28) demiştir. Aslında Cevdet'in bu tespitleri, şayet Fatih Sultan Mehmet'in Sahn-ı Seman'ı ile Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde açılan Süleymaniye Medreseleri geliştirilerek devam ettirilebilseydi, bugün birer Oxford ve Cambridge Üniversiteleri seviyesinde bu kurumlar yerlerini koruyabilirlerdi sonucuna ulaştırabilir.

Muallim Cevdet bu bağlamda Avrupa'ya eğitim için gidenler ile ilgili olarak: "Ekseriyetler Avrupa maarif müesseselerinin yalnız mektep kısmını görüyorlar. Bunun yanında yaşayan ve hatta mektep içinde barınan rûhâni ve eski an'aneleri görmüyorlar. Görenler varsa, sözlerini dinletemiyorlar" (Cevdet, 1978: 29) diyerek Avrupa eğitimin kurumlarında hala yaşatılan eski geleneklerin ve dini öğretinin farkına varamadıklarını vurgulamıştır.

Ayrıca Muallim Cevdet, ibtidai mektepleri ve okullarla ilgili yapılan ıslahat çalışmalarını ele aldığı konuda, Avrupa nizamlarını, programlarını harfi harfine tatbik etmenin milli servete darbe vurduğunu ve vereceği zararları gören ve buna çare bulan bir alternatif üretecek bir tek liyakatlı kişinin gelmediğini dile getirerek (Cevdet, 1919) birebir Avrupa programlarının alınıp uygulanmasını eleştirmiştir. Muallim Cevdet, "milli ahlakın, milli terbiyenin korunması ve geliştirilmesinin mekteplere bağlı olduğuna inanırdı. Ona göre, bu değerlerde bir düşme varsa, mektepler doğru yolda değildir demektir" (Cevdet, 1978: 15).

Muallim Cevdet'in yazılarında yer verdiği hatıraları sadece Bolu özelinde değil, dönemin eğitim-öğretim özellikleri hakkındaki anlatıları da Türk eğitim tarihi için önemli verilerdir. Örneğin Sâti Bey'in Darümuallim'in Tatbikat Mektebi'ni açmasından bahsettiği bir yazısında; Satı Bey'in burada her harfin isminin değil de sesinin öğretilmesinden bahsetmekte ve Türkçe kelimelerden başlanarak yeni usul ile bu okulda eğitim yapıldığından

bahsetmektedir (Cevdet, 1921b:3). Aslında günümüzde okullarda okuma yazma öğretirken kullanılmaya başlanan “Ses temelli cümle yöntemine” de yakın bir yaklaşımın bu dönemde ilgili okulda benimsendiği sonucu bu anlatıdan çıkarılabilir. Aslında bu dönemde Kırımlı Gaspıralı İsmail’in başlattığı “Usul-i Cedit” hareketinden de bir etkilenmenin olduğu düşünülebilir.

Cevdet, öğrencinin eğitilmesinde anne babanın davranışları ile model olmasını önemsemiş ve bunu şu ifadeler ile dile getirmiştir: “Öğrenciye nasihat ve tavsiye yerine muntazam muhit ve muntazam adetli mürebbiyeler, muntazam hayatlı ana ve babalar hediye etmeye imkân olsa ne harikalar vücuda gelirdi” (Cevdet, 1921d: 3). Ayrıca o, mürebbiyelerin çocukları nasıl eğittiği, öğrencilere nizamın nasıl öğretildiğini, hoca ve mürebbiyelerin çocukları eğitirken yaptıkları bazı uygulamaları eleştirerek bunların doğru olmadığını, bu yanlışların öğrenciye nasıl yansıdığını anlatarak, eğitim ve öğretimle ilgili gözlemlerini anlatmıştır (Cevdet, 1921g: 1-2).

Yine Osmanlı dönemi de dâhil okullarda okutulan ders kitapları ile ilgili Muallim Cevdet dikkat çekici şu tespitlere yer vermiştir (Cevdet, 1921c):

1254’ten (Miladi 1839) itibaren şimdiye kadar açılan ibtidai, rüştiye, idadi mekteplerinin lisan, edebiyat, ahlak, tarih kitapları birer surette elimizden geçti ve bunları inceledim. Bu incelemelerin sonucunda, bende oluşan kanaat şudur: ‘Türk çocukları pek az masal dinliyor ve biliyor, çocuğun büyük bir ihtiyacını karşılayacak eserler, rehberler, hocalar, şairler, ressam az. Çocuklara her hakikat bu türlü kaynaklar (zevk, hayal vb.) içinde verilmesi gerekmiyor mu? Türk çocukları bu tür imkânlardan, saadetten mahrumdur (s. 3).

Muallim Cevdet medreselerin kapatılması üzerine “Hayati İhtiyaçlar Karşısında Medrese ve Mektep” başlıklı makalesinde (Cevdet: 1978:21) medreseler üzerine önemli bir yazı kaleme almıştır. Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri olan medreseler üzerine yaptığı bu değerlendirmede, medreseler konusunda düşüncelerini söylemenin zorluğunu belirttiikten sonra bu konuda medreseleri öven, aşırı yeren ve ikisinin ortasında olanların düşüncelerine yer vermiştir. Daha sonra da bu üç görüşün yanında kendi değerlendirmelerine yer vermiştir. Burada kullandığı şu ifadeler dikkat çekici bulunmuştur: “Ne kadar acınacak haldir ki medreseler, mazlûm medreseler yalnız son çöküntü devirleri noktasından mütâlaa ediliyor ve hakkında çok insafsız hüküm yürütülüyor” (Cevdet, 1978: 23). Cevdet, bu yazısında medreseler ile ilgili eleştirilerin bazılarını katılsa da bunun son dönem medreseler üzerinden yapılmasını bir haksızlık olarak görmüş ve bu açıdan eğitim tarihinde medreselerin icra ettiği görevi dile getirmiştir. Bu yazısında medreseler hakkındaki yanlış hükümlerin gerekçelerini maddeler halinde (Cevdet, 1978: 23-24) sıralamıştır. Burada mektepli ve medreselilerin görüşlerindeki yanlış düşünceleri belirtmiş ve durumu ortaya koymaya çalışmıştır. Dönemin medrese ve mektep mezunlarının olaylar karşısındaki yaklaşımlarını ortaya koyması açısından da konu Türk eğitim tarihi için önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca makaleyi kaleme aldığı dönem için bir medrese tarihinin yazılmamış olmasının eksikliğini ve nedenlerini de dile getirmiştir. Bunun yanında mekteplerde verilen eğitimde İslam ve Türk medeniyetinin birçok alandaki birikiminin, eserlerinin özellikle tıp ve matematik gibi alanlardaki eserlerin bilinmemesi, öğretilmemesi gibi yer alan eksiklikleri de belirtmiştir. Özetle Muallim Cevdet’in medreselerin kapatılmasındaki yanlışları ve mekteplerde yer alan eksikleri, mezuniyetten sonra öğrencilerin hangisinin hayata

daha hazır olarak eğitim verdiğini eski medrese örnekleri ile ifade ettiği bu makale, dönemin mektep ve medreselerinin anlaşılması adına önemli bir kaynaktır. Cevdet çalışmasında, Avrupa pedagojisinin belirttiği birçok ilkenin aslında Osmanlı'da mektepler öncesi medreselerde olduğunu madde madde karşılaştırarak sıralamıştır.

Muallim Cevdet'in eğitim ile ilgili çalışmalarının yanında arşiv ve kütüphanecilik konusundaki çalışmaları açısından da Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. Muallim Cevdet gerçekleştirdiği arşiv çalışmalarında, özellikle "Türk eğitim tarihimizi aydınlatacak belgeleri ve o günkü kurumların teşekkülü, işleyişi, öğretimleri, sosyal yapıdaki fonksiyonları açısından yaptığı değerlendirmeleri çeşitli makalelerle yayınlamaya gayret ediyordu. Özellikle Kâtip Çelebi devrindeki medreselerin tedrisatını ve Çelebi'nin eserlerini incelediği makaleleri bilim tarih açısından önem arz eder" (Büyükçoşkun, 1997: 209). Muallim Cevdet'in kütüphanecilik konusundaki çalışmaları, tarihi belgeler ile ilgili yaptığı çalışmalar, bu konulardaki yazı ve konferansları, Türk arşivciliğinin temellerinin atılmasındaki hizmetleri, özellikle Maarif Vekâleti evrak ve defterleri ile ilgili yaptığı çalışmalar, bu belgelerin korunması, kayıt altına alınması ve günümüze ulaşmasındaki yeri açısından Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir.

"Cevdet'in İstanbul evrak mahzenlerindeki tetkiklerinin sonucu olan özel kayıtlarının dört cilt tuttuğu belirtiliyor. O, bir cildin kapağına, Anadolu'da Ahiler ve Selçukilerle Karaman oğullarının hayratına mektep, medrese dair gayri matbu pek çok kayıtları havidir şeklinde not yazmıştır" (Ergin, 1937: 389). Bunun yanında Ahilik hakkında ilk yayını yapan da Muallim Cevdet olmuştur (Ata, 1997: 43). Cevdet'in Ahilik hakkındaki çalışmasının yanında özellikle Kâtip Çelebi üzerine yazıları da Türk eğitim tarihi için önemli kaynaklardır. Kâtip Çelebi'nin eserleri ve onun dönemi eğitim metotları üzerine yaptığı incelemeler ve tespitler Türk eğitim tarihi çalışmaları için önemli birer kaynak hüviyetindedir. Cevdet'in bu çalışmaları ve Osmanlı eğitim tarihi üzerine verdiği konferanslar ve dersler açısından da aslında onun Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk eğitim tarihçilerinden biri olduğu ifade edilebilir.

"Yazma eserlere gönülden bağlı olan Muallim Cevdet'in en büyük merakı kitap biriktirmek ve belge toplamaktır. Bu onda tutkudan da öte, adetâ bir hastalık halindedir" (Bayraktar, 2006, 391). Ölmeden yaptığı vasiyeti üzerine sahip olduğu bütün kitap, evrak ve tarihi belgeler Beyazıt Belediye Müze ve Kütüphanesi'ne (İBB Atatürk Kitaplığı) vakfetmiştir. Kitapları, kütüphanede Eski Harfli Kitaplar, Yabancı Dil Kitaplar ve Yazma Kitaplar koleksiyonları olarak kaydedilmiştir (Bayraktar, 2006, 391; Sayar, 2005: 314).²

Muallim Cevdet'in kütüphaneye vakfettiği evrakların kataloğu 1994 yılında, yazmalarının kataloğu ise 1998, ferman-berat ve vakfiyelere dairdir katalog da 2001 yılında yayımlanmıştır. Bugün araştırmacılar bu değerli tarihi kaynaklara İstanbul Taksim'de Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Atatürk Kitaplığı'ndan ulaşabilmektedir.

1994 yılında katalogun düzenlenmesiyle dört ana kategori ortaya çıkmıştır. Bunlar "Öğretmenlik dönemine ait evrak, arşivde çalıştığı döneme ait evrak, bilimsel çalışmalarına ait evrak ve özel merakına ve özel hayatına ait evrak isimleriyle tanımlanmışlardır" (Büyükçoşkun,

² Bunların arasında 970'i yazma olmak üzere toplam 8753 cilt kitap bulunmaktadır.

1997: 211). Bunlardan öğretmenlik dönemine ait evraklar Türk eğitim tarihi açısından o dönemin eğitim anlayışı, uygulamaları vb. konularında önemli birer kaynaktır.

Muallim Cevdet'in yıllarca gecesini gündüzüne katarak tarih için önemli olan bu kanıtları toplaması ve kütüphaneye bağışlayarak araştırmacıların hizmetine sunması Türk eğitim tarihi açısından önemli bir hizmet sayılır. Hayatını eğitime adayan ve eğitimle ilgili elde ettiği dokümanları da arşivinde muhafaza eden bu değerli bilim insanının bu hizmeti hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Muallim Cevdet'in Türk eğitim tarihi açısından da önemli sayılacak ve kendisinin yazdığı eserlerine bakılacak olursa;

- Zamanımızdan Usul-i İnşa ve Muhâbere (Cevdet, 1925): Sade ve açık bir üslupla mektup, arzuhal, ilmühaber vb. yazmayı göstermek amacıyla kaleme alınmıştır.
- Şehname-i Şark İlyadası (Cevdet, 1928): Maarif Vekâleti'nin liseler için dünya edebiyatı şaheserlerinden bazı örnekler yayımlama projesi kapsamında Cevdet Bey'e de İran şairi Firdevsi'nin Şehname'sinin tercümesi verilmişti. Firdevsi ve eseri hakkındaki bir mukaddimeden sonra Şehname'nin bir özetinin ve bazı destanların tercümesinin yer aldığı eser, yayımından kısa bir süre sonra harf inkılâbı gerçekleştirildiğinden liselerde okutulamamıştır.
- Askeri Din Dersleri (Cevdet, 1928). Ordudaki askerlere dini konuların öğretimi için bu eserin çoğaltılıp askerlere dağıtılmasına karar verilmiş fakat eser basıldıktan sonra harf inkılâbının gerçekleşmesi üzerine kitaplar Muallim Cevdet'in elinde kalmıştır.

Şunu belirtmek gerekir ki, "Muallim Cevdet özellikle Abdülaziz Mecdi Efendi'nin tasavvufi sohbetlerini şahsi incelemeleriyle birleştirip İslam dini ve kültürünün samimi bir müdafii olmuştur. Askeri Din Dersleri adlı eseriyle, Abdullah Cevdet'in İctihad'da çıkan İslam karşıtı iddialarına ve Sadreddin Celal'in (Antel) okullardan din derslerinin kaldırılmasına ilişkin sözlerine verdiği cevaplar bunun bir delilidir" (Sayar, 2005: 313-314).

- Spor Ruhu (Cevdet, 1928): "Bu eserin bir kısmını kendisi yazmış, bir kısmı İngilizceden tercüme etmiştir. Bu derlemede Muallim Cevdet'in "Eski Türkler'de Spor Terbiyesi" şeklinde bir yazısı bulunmaktadır (Cevdet, 1928)".
- Müderris Ahmet Naim (Cevdet, 1928): Müderris Ahmet Naim'i anlattığı bu eserin bir kısmını tercüme etmiş, diğer kalan kısmı ise Muallim Cevdet tarafından yazılmıştır.
- İbn-i Batuta'ya Zeyl (Cevdet, 1932): İbn Batuta'nın seyahatnamesinin Ahilik'le ilgili kısmına hazırladığı Arapça zeyildir.
- "Tarihi Sözlük: Ancak altı forması basılan eser müellifin vefatından dolayı tamamlanamamıştır. Osman Nuri Ergin basılan kısımları Muallim Cevdet'le ilgili kitabına eklemiştir (Sayar, 2005: 314)."

"Muallim Cevdet'in dil, mitoloji, terbiye, milli tarih ve biyografi konularında yetmiş beş makalesi yayımlanmıştır (Ürekli, 2003: 359; Sayar, 2005: 313-314)." Ayrıca basılmaya hazır iki ve ön hazırlık yapıp yazmayı tasarladığı on beş kitabı bulunmaktadır (Ürekli, 2003: 359). Eğitimle, Kâtip Çelebi'yle ilgili makaleleri ile Barthould, Zeki Velidi gibi farklı konulardaki birkaç makalesinin yer aldığı Mektep ve Medrese başlıklı kitap Erdoğan Erüz tarafından 1978'de

basılmıştır. Bu çalışmada da bu eserden istifade edilmiş, Muallim Cevdet'in bu kitapta yer alan makalelerinden alınan bazı hatıralarından yararlanılarak yer verilmiştir.

Muallim Cevdet'in Derslerinde Yerel Tarih Uygulamaları

Yerel tarihle ilgili olarak gezi ve gözlem tekniğini esaslı bir şekilde ilk olarak Türkiye'de uygulayan Muallim Cevdet'tir.

İstanbul Muallim Mektebi hocalarından biri olan Muallim Cevdet, yerel tarih konularını uygulamalı olarak işlemiştir. O, İstanbul'un işgali yıllarında bile çekinmeden hatta korkmadan öğrencilerle birlikte bir gün Beylerbeyi'ne, bir gün Yedikule'ye, bir gün Rumelihisarı'na, Topkapı Sarayı'na giden, çocuklarla yol yürümekten usanmayan ve öğrencilerin sorularına cevap vermekten de bıkmayan biriydi. Muallim Cevdet, İstanbul'un canlı tarihini öğretmekten de usanmamıştır (Aksel, 2000: 281).

“Öğrencisine müzeleri, eski eserleri gezdirir; eski devrin iyi ve kötü taraflarını anlatırdı. Çeşmeler, türbeler, camiler iyi bir araştırma konusu olurdu. Tarih bakımından değerli olan eserler önünde durur, kitabelerini not ettirirdi” (Ergin, 1937:563). Bu konu ile ilgili *Tedrisat Dergisi*'nde yayımlanan “İlmi Ziyaretlerin Milli Terbiyedeki Yeri” başlıklı yazısında; “Hafta ortası öğleyi müteâkib zamanlar, tamamiyle talebenin tenezzühe, mütâlaa ve gezintisine terk edildiği gibi; bazı günler her iki sınıfın dersi feda olunarak, eser başında düşünmek üzere ilmi ziyaretlere gidilmektedir” (Cevdet, 1978: 124) şeklindeki ifadelerinden okul dışı eğitim denilebilecek yerel tarih uygulamalarını okulda haftanın ortasında öğleden sonra gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Kendisinin “ilmi ziyaret” olarak ifade ettiği bu geziler için gerekirse sınıf programındaki derslerin dahi iptal edilebileceğini, bu açıdan önemli bir faaliyet olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Yerel tarih uygulamalarına bir örnek olarak, İstanbul Vakıf müzesine Muallim Cevdet'in öğrencilerini yönlendirmesi gösterilebilir. O, bu müzede yapılan çalışma için “Özellikle vakıf müzesi gibi öğrencilerimize can ve ümit veren, onların ruhlarını hayret ve takdirlerle dolduran bu müesseseye... her sene düzenli olarak yollarım. ...Darülmuallimin öğrencileri burada ecdatlarının samimiyetle yaptıkları mükemmel eserleri görerek vatana daha fazla bir minnet ile bağlanıyorlar” (Cevdet, 1978: 124-125) şeklinde öğrencilerine verdiği yerel tarihle ilgili bir müzede araştırma ödevinin değerlendirmesini yapmış ve bunun önemini vurgulamıştır.

Cevdet, “İlmi Ziyaretlerin Milli Terbiyedeki Yeri” başlıklı yazısında yerel tarih uygulamalarının önemini “Darülmuallimin terbiyesi için, ilmi ve tarihi gezintiler, hakikaten feyizli birer vasıta kıymetini haizdir. Bu ziyaretler okul derslerinin gösteremediği hakikatlerle öğrencileri karşı karşıya getirmekte, geçmişte öğretmekte, geleceğin görevlerini göstermektedir” (Cevdet, 1978: 124) şeklinde de dile getirmiştir.

Muallim Cevdet, ders programı dışında, dilediği gibi çocukları gezdirir, her yer onun için dersane sayılırdı (Aksel, 2000:284). Çocukları gezdirdiği tarihi yerler hakkında onlara bilgi verir, orada olan olayları, çocukların gözlerinde adeta canlandırarak anlatırdı. Tarihi eserlerin korunması gerektiğini de özellikle gezi sırasında çocuklara aktarırdı. Muallim Cevdet, öğrencilerle düzenlediği gezilerde onlara çok güzel tarihi tetkikler yaptırmıştır. Kendisi hem İstanbul'u iyi tanıyan bir tarihçi, hem çocuk seviyesine inen kuvvetli bir hoca, hem de heyecanlı

bir insan olması itibariyle, bu gezintiler öğrenciler için çok faydalı olurdu. Ayrıca bazı hallerde öğrenciye inceleme ve gözlem ödevi de verirdi.

Cevdet, yerel tarih yaklaşımının da gezi ile ilgili bir ilke olan “gezi sonrası sınıfta gezinin değerlendirilmesi” ilkesine uygulamalarında yer verdiğini şu ifadeler ile dile getirmiştir (Cevdet, 1978):

Öğrencinin tarihi yerlere yapılan ziyaret sırasında aldıkları bilgilendirme ve izahatları, geziden sonra okula döndüğünde de derslerde bazı zamanlarda ve fırsatlarda da tekrar etmek gerekmektedir. Bu usul, gezi sırasında edinilen izlenimlerin izlerinin akılda daha kalıcı olarak kalmasını sağlar. Ayrıca derslerde gezilen yerle ilgili faydalı bilgileri fırsat buldukça bir iki vesika ile projeksiyonla tespitte çalışmak en faydalı bir tarzdır (s. 125-126).

Ayrıca Cevdet’in hatıralarında yerel tarih uygulamaları ile ilgili şu paylaşımı da dikkat çekicidir: “Tarihte yirmi kadar gençle ‘Tatil Gezintileri ve Mutâlıları’ namıyla bir sürü işler yapmaya karar verdik. Programımıza harfi harfine sadık kalmaya çalıştık” (Cevdet, 1921c: 3) diyerek bu konularda programlı çalışıp, programa uygun hareket etmenin önemine değinmiştir.

Muallim Cevdet yerel tarih uygulamalarını sadece kendi girdiği derslerde uygulamamış ayrıca diğer branştan öğretmen arkadaşları ile beraberde okul dışı çalışmaları tarih, fen ve dil dersleri çerçevesinde de ziyaretlerde bulunmuş ve bu uygulamaları derslerde mihver ders olarak uygulamışlardır. Aslında Cevdet bu uygulamaları disiplinler arası bir yaklaşımla da ortaya koymuş ve bu şekilde yerel tarih çalışmaların bu yönüne de dikkat çekmiştir. Bu konuda yerel tarih çalışması ile elde edilen bir dokümanın sınıfa getirilerek “Öğrenci ile birlikte kaydettiğimiz kitabeyi hem filoloji hem tarih hem de bir dini his ve sanayi itibariyle işlenmesi kolay” (Cevdet, 1978: 126) bir eğitim materyal haline getirdiklerini belirtmiştir.

Muallim Cevdet, yerel tarih uygulamalarının öğrencinin yaşadığı şehri daha iyi tanıdığı ve bu şekilde yaşadığı şehre daha bağlı hale geldiğini de dile getirmiştir. Ayrıca bu uygulamalar ile öğrencilerin araştırma zevkinin arttığı, geçmişi mukayese etme becerisi kazandığını bu şekilde öğretmen okulunda bir öğrenciye kazandırılması gereken önemli becerilerin bu yolla kazandırılabilirdiğini belirtmiştir.

Cevdet, yerel tarih gibi uygulamaların normal teorik derslerden daha önemli olduğunu 1923’te Muallimler Mecmuasında kaleme aldığı “Yarının Talim Terbiye Müesseseleri” başlıklı yazısında “Bütün mekteplerde nazariyat, tatbikatın üstündedir” (Cevdet, 1978: 53) diyerek mevcut durumu eleştirmiş ve tatbikatın yani uygulamaların daha önem verilmesi gereken bir husus olduğunu vurgulamıştır.

“Muallim Cevdet, okul dışı öğretim için şöyle demektedir: Öğrenciye milli duygu vermek için şehri gezdirmek ve tanıtmak her zaman gerekmektedir. Abideler yanında verilen ufak bir bilgi bile okulda dört duvar arasında yapılan bir düzine dersten daha faydalı daha sıcak, kalıcı ve daha sağlamdır” (Cevdet, 1978: 124). O yerel tarih uygulamalarını öğrencilerde bir milli bilinç oluşturma aracı olarak görmüştür. O, bu konuda “Onlara milli şuuru aşılamanın en tesirli yolu budur” (Cevdet, 1978: 15) demiştir.

Sonuç

Muallim Cevdet'in hayatı Bolu, İstanbul, Bakü, Avrupa dönemleri diye ayrılabilir. Bolu yılları aslında Muallim Cevdet'in temel eğitim denilen ilk, orta ve lise eğitim hayatının, çocukluk döneminin geçtiği yıllarıdır. Aslında Bolu şehri, Cevdet'in karakterinin, eğitiminin temellerinin atıldığı yerdir. Bolu'da bulunduğu çevre, babasının tesiri ve burada aldığı eğitim onun karakterinin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.

Muallim Cevdet'in daha sonraki dönemi üniversite eğitimi için gittiği İstanbul yıllarıdır. İstanbul'da başlayan bu döneme Muallim Cevdet bir ara Bakü ve Avrupa tecrübesi için ara vermiştir. İstanbul'un Muallim Cevdet için ayrı bir yeri vardır. Muallimlik sıfatını kazandığı yer olan İstanbul'da birçok eğitim kurumunda çalışmış ve birçok öğrencide iz bırakmıştır. Aslında İstanbul, Muallim Cevdet için öğrendiklerinin uygulama merkezidir. Özellikle Muallim Cevdet'in yerel tarih uygulamaları için İstanbul bir laboratuvar görevi görmüştür. Büyük ihtimal Avrupa yıllarındaki izlenim ve tecrübeleri ile edindiği birikim neticesinde yerel tarih uygulamalarına ağırlık vermiştir. Bu açıdan yerel tarih uygulamaları ile ilk dikkat çeken kişinin Muallim Cevdet olduğu ifade edilebilir. Öğrencileri ile sadece sınıfta ders işlemek yerine birçok tarihi mekânda, müzede yerel tarih çalışmalarında bulunmuştur. Yerel tarih öğretiminin içerisinde yer verilen; "Yaşanılan yer ile ilgili öğrencilere araştırma inceleme ödevi verme" konusunun Muallim Cevdet tarafından uygulamaya döküldüğü görülmektedir. Bu açıdan onun, öğrencilerinin tarihi hissetmesini, yaşamasını istemiş olduğu görülmektedir.

Muallim Cevdet'in Bakü yılları da dikkat çekicidir. Her ne kadar iki yıla yakın kalmış olsa da burada kuruluşuna da ön ayak olduğu daha sonra müdürlüğünü yaptığı öğretmen okulundaki faaliyetleri dikkat çekicidir. Burada hem dersler vermiş hem de konferanslar ve yazılar kaleme almıştır. Bu açıdan Azerbaycan'da milli şuurun oluşmasında önemli hizmetler yapmıştır. Bakü'deki öğrencileri üzerinde de etkili izler bıraktığı görülmektedir. Burada sadece eğitim vermek ile yetinmemiş ayrıca Rusça ve Latin dillerini öğrenmiştir. Ayrıca genel Türk tarihi alanında önemli bir isim olan Barthold ve ünlü yazar Tolstoy ile de görüşmeler yapmıştır.

Belki de Muallim Cevdet'in hayatında eğitim konusunda en önemli tecrübelerini ve bilgi birikimini kazandığı dönem bir yıl gibi bir süre hayatını geçirdiği Avrupa yılları olmuştur. Çünkü Muallim Cevdet burada pedagoji, tarih ve felsefe derslerine ve bu konularda çeşitli konferanslara katılmış, Emile Durkheim, Henry Bergson gibi kişilerin konuşmalarında yer almıştır. Bunun yanında Avrupa ve Balkanlarda birçok eğitim kurumunu incelemiş, İngiliz ve Fransızların eğitim anlayışlarını mukayese ederek çıkarımlarda bulunmuştur. Sadece katılım, inceleme ve karşılaştırmalar ile yetinmemiş burada edindiği tecrübeleri yazıya da dökmüştür.

Muallim Cevdet'in bu dönemsel hayatının yanında bütün hayatını kapsayan bir özelliğinin de sürekli kitap okuması, kitap biriktirerek büyük bir kütüphane oluşturmasıdır. Bu bağlamda onun arşiv belgelerine ve arşivciliğe olan katkısı da en öne çıkan hususiyeti olsa gerektir. O, 1931'de arşiv belgelerinin Bulgaristan'a satılışına şahit olmuş ve buna sessiz kalmayarak dönemin iktidar sahipleri ile iletişime geçerek bu gönderilen belgelerin gönderilmesini engellemenin ve gönderilenlerin de geri alınmasının mücadelesi içine girmiştir.

Bu açıdan da kendisinin Türk Eğitim tarihi ve arşiv belgeleri açısından çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Ayrıca hayatı boyunca sahip olduğu, büyük uğraşlar ile oluşturduğu kitap ve belge arşivini de hayatının sonlarında belediye kütüphanesine bağışlayarak döneminde gerçekleştirdiği güzel hizmetleri sonraki nesillere ve araştırmacılara da bir miras olarak bırakarak saygıya şayan bir davranışta bulunmuştur. Cevdet kataloğu olarak onun adıyla anılan bağışladığı bu hazine günümüzde araştırmacıların hizmetindedir. Burada kısaca özetlenmeye çalışılan Muallim Cevdet'in hayatına ve bıraktığı eserlere bakıldığında onun Türk eğitim tarihi açısından önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Muallim Cevdet'in eğitim ile ilgili faaliyetleri ve bıraktığı eserlerin Türk eğitim tarihi açısından önemli bir yeri vardır. Onun, özellikle Osmanlı medreseleri, medrese ve mekteplerin karşılaştırılması, Avrupa'daki pedagojinin durumu, eğitim düşünceleri ve eğitim sistemleri, Kâtip Çelebi, ahilik gibi Türk eğitim tarihinin kapsamına giren konulardaki çalışmaları, eğitimle ilgili arşiv belgelerini toplayıp muhafaza etmesi gibi bu alana çok önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Fakat yapılan inceleme de onun bıraktıkları ve yaptıkları açısından gerekli önemin verilmediği ve hakkındaki araştırmaların yeterli derecede yapılmadığı da düşünülmektedir.

Ayrıca Muallim Cevdet'in Bolulu bir âlim olması hasebiyle yıllar önce Ata'nın (1997: 43) da dile getirdiği gibi "Bolu umarım Muallim Cevdet'e sahip çıkar" ifadesi de dikkat çekicidir. En azından memleketi olan Bolu'da onun hatırasına uygun çalışmaların yapılması da umulmaktadır. Bugün sadece Bolu'da bir sokağa onun adının verilmesi ile yetinilmemesi gerektiği, bunun yanında en azından onun eğitim anlayışına ilişkin bir sempozyum ya da konferans düzenlenmesinin gerektiği dile getirilebilir. Kendisi Bolu'nun ve ülkemizin yetiştirdiği önemli isimlerden birisi olsa da hak ettiği değerin verilmediği söylenebilir.

Kaynakça

- Ata, B. (1996). Bolulu bir eğitimci: Muallim Cevdet ve diploması. *Bolu Üçtepe*, S. 68, ss. 15-16.
- Ata, B. (1997). 19. yüzyılda Bolu'da eğitim ve Bolulu eğitimci Muallim Cevdet. *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyum kitabı*, ss. 35-42, Bolu.
- Aksel, M. (2000). *İstanbul'un ortası*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bayraktar, N. (2006). Muallim Cevdet'in Atatürk Kitaplığı'ndaki arşivi. *Türk Kütüphaneciliği*, C. 20, S. 4, ss. 390-392.
- Büyükcoşkun, S. (1997). Muallim M. Cevdet'in arşive ve arşivciliğe hizmetleri. *Divan Dergisi*, S. 1., ss. 203-211.
- Cevdet, M. (1919). Terbiyemizdeki buhrân. *Tedrisat Mecmuası*, Ekim.
- Cevdet, M. (1921a). Çocukluk ve hocalık hatıraları. *Yeni Nesil Mecmuası*, 12 Mayıs 1337 (1921), Yıl: 1, S. 3.
- Cevdet, M. (1921b). Çocukluk ve hocalık hatıraları. *Yeni Nesil Mecmuası*, 26 Mayıs 1337 (1921), Yıl: 1, S. 5.

- Cevdet, M. (1921c). Çocukluk ve hocalık hatıraları. *Yeni Nesil Mecmuası*, 2 Haziran 1337 (1921), Yıl: 1, S. 6.
- Cevdet, M. (1921d). Çocukluk ve hocalık hatıraları. *Yeni Nesil Mecmuası*, 9 Haziran 1337 (1921), Yıl: 1, S. 7.
- Cevdet, M. (1921e). Çocukluk ve hocalık hatıraları. *Yeni Nesil Mecmuası*, 30 Haziran 1337 (1921), Yıl: 1, S. 10.
- Cevdet, M. (1921f). Çocukluk ve hocalık hatıraları. *Yeni Nesil Mecmuası*, 14 Temmuz 1337 (1921), Yıl: 1, S. 12.
- Cevdet, M. (1921g). Çocukluk ve hocalık hatıraları. *Yeni Nesil Mecmuası*, 22 Eylül 1337 (1921), Yıl: 1, S. 17.
- Cevdet, M. (1925). *Zamanımızdan usul-i inşa ve muabere*. İstanbul: Ebüzziya.
- Cevdet, M. (1928). *Şahname Şark İlyadası*. İstanbul: Necm-i İstikbal.
- Cevdet, M. (1928). *Askeri din dersleri*. İstanbul: Yeni.
- Cevdet, M. (1928). *Müderri Ahmet Naim*. İstanbul: Ülkü.
- Cevdet, M. (1928). *Spor ruhu*. İstanbul: Selamet.
- Cevdet, M. (1932). *İbn-i Batuta'ya zeyl*. İstanbul: Kurtuluş.
- Cevdet, M. (1978). *Mektep ve medrese* (Makaleleri) (Haz. E. Erüz) İstanbul: Çınar.
- Durmaz, S., Rzayeva, E. (2010). Muallim Mehmet Cevdet'in Azerbaycan'daki ilmi ve edebi faaliyetleri. *Journal Of Qafqaz University*, Number: 30.
- Ercilasun, A. B. (2003). Muallim Cevdet ve Oğuzname. *Milli Folklor*, Yıl: 15, S. 60, ss. 35-46.
- Ergin, O. N. (1937). *Muallim Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*. İstanbul: Bozkurt.
- İnançalp, E. R. (1981). M. Cevdet (Muallim). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler*. İstanbul, C. 4.
- Sayar, A. G. (2005). Muallim Cevdet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, ss. 313-314.
- Soydemir, S. (2014). Kitaplara adanmış bir ömür Muallim Cevdet Bey. *Yedikıta Dergisi*, Eylül, S. 73.
- Ürekli, B. ve Yörük, D. (2003). Muallim Mehmet Cevdet İnalçalp'ın Feridun Nafiz Uzluk'a gönderdiği bazı mektuplar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, ss. 357-359